

szubjektum kiteljesedéséhez vagy stabilitásához, hanem a radikális és teljes mássá váláshoz vezet. Ennek a határtapasztatlnak az igazságát azonban semmilyen előre és eleve adott igazságrezsim nem garantálja vagy legitimálja. Sőt, a *parrhészia* emberének célja minden eleve adott norma, rend és igazság felforgatása.

Ha tehát a foucault-i kritikai attitűd alapvető definíciója a nem kormányzottság művészete [*l'art de n'être pas gouverné*], ahogy ez a *Qu'est-ce que la critique?* című szövegben olvasható [M. Foucault: *Qu'est-ce que la critique? – La culture de soi*, szerk. Henri-Paul Fruchaud, Daniele Lorenzini, Vrin, Párizs, 2015, 37.], akkor megfontolandó, hogy ennek megtestesítésében Foucault-nál nem a keresztény aszkéta és nem a neoliberais szubjektum, hanem a *parrhészia* embere tölti be a legfőbb szerepet. Ennek elemzéséhez azonban szükség van *A szexualitás története* IV. kötetére, hogy világosabban értelmezhetőek legyenek a foucault-i genealogikus elemzés eredményei.

A szexualitás története IV. kötete tehát több szempontból is hiányzó láncszem. Egyfelől a modern jogi szubjektum születésének ágostoni mozzanatával kiegészíti a genealógiai sort a neoliberais szubjektum megszületéséig. Másfelől, ezzel szoros összefüggésben, kiegészíti azt a kontextust is, amelyben az utolsó előadásokban központi szerepet kapó *parrhészia* értelmezhető. [*Atlantisz*]

BARTHA ÁDÁM

A jelölő visszahúzóadásának csigafonata

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: *A JELÖLŐ VISSZAHÚZÓDÁSA. AZ IRODALMI NYELV KULTURALIZÁCIÓJÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ*

A jelölő visszahúzóadásának tétje egy irodalomelméleti kérdés átfogó megválaszolása: mennyire halványítható el vagy szüntethető meg a nyelv jelölőszerepe. A körültekintő válasz a szerző, a nyelv és a befogadó pontjai körül mozog. A befogadás, a művel való kapcsolatba lépés teoretikus kérdései határozzák meg az első nagy *Szociopoétikák* fejezetet, a harmadik, *A szövegesülés határterületei* pedig szoros műértelmezést nyújt nyelvi-poétikai szempontból. A közöttük elhelyezett fejezet, *A nyelv túloldalain* dominánsan filozófiai megközelítésből tekint a nyelv jelöltől elválasztott mechanizmusaira, a nyelv túllépésének lehetőségeit közelíti meg. Mindeközben a szerző jelenlétének kérdésköre beszűremlik az autorizáción, a referencialitáson és a szerzői jogon keresztül, mint egy kellemetlen, de elkerülhetetlen vendég jelenléte, aki újra és újra megzavarja a nyelvi szuverenitást. A tanulmánykötet fő kérdéskörére akkurátusan keresi a válaszokat, újabb, további gondolkodásra alkalmas kérdéseket vet fel, mindeközben szelíd tudományos megszólalással fordul olvasójához.

A jelölő visszahúzódása úgy jár körül egy irodalomtudományos kérdésvetést, hogy közben felülírja a tudományos önmagának valóság esetlegességét, szelíden fordul a befogadóhoz, miközben meglehetősen magas szakmai színvonalon fejt ki

a jelölés eltávolíthatóságának kérdését. A tanulmányok finom érzékenységgel vonják be az olvasót a gondolkodás mozzanatláncolatába, és juttatják el a mellék- és végkövetkeztetésekig, a gondolkodás folytatásának lehetőségéig. A fejezetek (és az egész kötet) felépítését a fonás folyamatában keletkező fonathoz lehetne hasonlítani, amely a befejezéshez közeledve feltekeredik. A lineáris felépítés először mindig egy domináns téma vagy kérdés, tehát egyetlen szál megragadásával indul. A fonás folyamatának közegét egy lebegő fonalakkal teli – irodalmi, nyelvelméleti, kulturális kontextust létrehozó – térként lehetne vizualizálni. A különböző szövegek a fonalakhoz hasonlóan folyamatosan összefonódnak a megragadott szállal, így egyre vastagabb fonat halad előre lineárisan beépülve egy kontextustérbe, amelyet maga köré ránt. Ez a típusú szoros kontextualizálás a tanulmányok irodalomtörténeti perspektíváit is gazdagabb szférákba emeli. A fonás mikéntjét, mintázatát a kontextusba helyezés és a szövegértelmezés metódusai alakítják. A tanulmányok vagy a kötet végén ez a fonás felcsavarodik, akár egy kagyló, érthetővé válik az érvelés, a fonat mintázatsora, a végkövetkeztetés, amelyben minden alátámasztásmozzanat egybeér. *A jelölő visszahúzódása* olyan tanulmánykötet, amely mintha nem is egy könyvbe gyűjtött tanulmányok összessége, hanem egy kagylógyűjtemény lenne, melynek szerzője gondosan építette, formálta a különböző csigavonalas szerkezeteket. Amikor a fülünkhöz tapasztunk egy ilyen tengeri csontvázat, a külső tér minden hangja sajátos interpretációban hallható, új értelmezést nyer. Így hallgathatunk rá a nyelvelméleti, kultúratudományos, irodalomelméleti megközelítések fonataira. A befogadás tapasztalatának illusztrációjaként a *Fájdalom* című tanulmányt vegyük példaként. Tulajdonképpen ez a csúcspontja az interpretációs egységnek (és talán magának a kötetnek is), az előtte lévő tanulmányok mintha fokozatosan előkészítenék a megértését. Az alapvető kiindulópont egy felvetés, hogy a testi fájdalom a szövegek létrejöttének forrásaként tekinthető-e. A tanulmány gondolatfonatában a kérdéskör kontextusba helyezésével, az irodalmi szálak komparatíván gazdag befonásával szétválasztja a testi fájdalmat és az ént, utóbbit tanúként mutatja be, aki objektív, elkülönült megfigyelője a test működésének. A testre való reflexióban, a nyelvi forma tereiben válhat fájdalommá a fájdalom, amíg a tanulmány gondolatmenete – beteljesítve a kiinduló kérdéskört – ki nem fut az irodalom és a fájdalom általános azonosítására, melyekben az azonosság a változást kiváltó, felsértő tapasztalat.

Egy fokozatosan felépített teoretikus keret határozza meg a műértelmezés mechanizmusait. Nem a választott művek dominálnak, hanem a jelölő leépítésének kérdésköre, a nyelv referencia nélküli önműködésének feltárása. A kötet első két nagyobb fejezete a jelöl[e]t[le]n[ség] olvashatóságának elméleti perspektíváit építi fel nyelvelméleti, irodalomtudományos, kultúratudományos szövegek használatával, melyek aztán kihatnak a kötet utolsó egyharmadában történő szépirodalmi szövegértelmezésre, miközben továbbra is a kötet szervező témája marad előtérben. A kötet első kétharmada előkészíti és irányítja az olvasást, mintha előre meghatározná, elsajátíthatóvá tenné a tudományos interpretációs perspektívát, így az elemzések ismerősnek és ettől természetesnek tűnik a visszatérő elméleti keret az értelmezői gyakorlatban. Rendkívül összetett és árnyalt elméleti háttérteremtésre kerül sor, vezérvonalakban a főbb koncepciók hasonlóak, mindig a – főként az irodalmi – szöveg, a nyelv túloldala kerül előtérbe: a nyelv olyan képességeit járja körül, amelyek túlmu-

tatnak a rögzíthetőségen, a képiségen, a szerzón, a szövegen kívül eső referenciális világon, a jelentésen. A tét a nyelv önállóságának előtérbe hozása. A *Szociopoétikák* és *A nyelv túloldalain* egységekben előkészített kultúratudományos és nyelvelméleti keret – amely szintén folyamatosan epikai és lírai példákkal operál – nagy mértékben meghatározza *A szövegesülés határterületei* – legfőképpen az első négy – műértelmező tanulmányát, a *Fájdalom* pedig ezekből nő ki, de már egy sajátosabb elméleti apparátust mozgósítva. Az előző négy műértelmező szöveg folyamatosan előrevetíti és segíti a *Fájdalom* fejezet megértését és kibontakozását. Például *A Garrenek műve* nyelvi, referencialitást felülíró városterének értelmezése közben többször is visszatérő szempont az idegenek és nyelvük járványszerű megjelenése vagy az épületek bomlásszerűsége. A műinterpretációs egységben tulajdonképpen egymás fokozatos kibontakozását segítik az értelmezések, ahogy egyre tágabb perspektívában tárul fel a nyelv referenciától való eltávolodása és önműködése. Az elméleti keret és a művek interpretációi közötti érintkezés felvillantásaként azonnal szembetűnő *A Garrenek műve* értelmezését meghatározó nyelvi várostopológia és a fikció kérdésének találkozási pontjai. Valamint ehhez tartozik a Borbély-művekben az intertextualitással áthidalt, a nyelviesült Berlin és Budapest határterületein megképződött tér. Az Esterházyhoz köthető intertextuális irodalomtörténeti fordulópont pedig egy olyan jogi diskurzusba ágyazódik, amely a szerzőséget írja felül és párbeszédbe lép Kertész *Jegyzőkönyvének* olvasatával. Alapvetően mintha az értelmezés gyakorlata az előtte lévő fejezet nyelven túli területeit próbálná megközelíteni, de – ahogy a nagyobb fejezetcím is jelöli – a szövegesülés határait érinti. Koherenciát nyújt az elméleti irányítottság, az előkészítés gyakorlati alkalmazása. Ezen a ponton felvetődik az a kérdés, hogy a kötet teljességérzete és ezzel együtti látszólagos zártsága esetleg nem lehetetleníti-e el a további kérdésfelvető vagy továbbgondoló tevékenységet. Ezt a dilemmát könnyedén megoldja a szerző azzal, hogy ugyan széles körben megközelíti a jelölő nyelvi, kulturális, irodalmi kérdését, de közben nyitva hagy bizonyos ajtókat a további gondolkodáshoz.

A kötet átfogóan rámutat arra, hogy a jelölésnek és visszahúzódásának van egy alapvetően képlékeny, külső hatásokra változó és hatást kiváltó kontextusa is, amelyet például nagymértékben meghatároz a befogadói hozzáállás, a szerző elhelyezése, a jogi törvénykezés vagy a tömegkultúra jelenléte és működése, a mediális eszközök fejlődése. Tehát jelölő és jelölt viszonya idővel, a körülmények változásával újragondolást igényelhet, ahogy például folyamatosan formálódik és formálódott a befogadó kérdése, mint azt említi a kötet Thienemann kapcsán. De izgalmas és a változást megerősítő jogi kontextus az is, ahogy Esterházy jelöletlen idézetei diskurzust teremtettek, és ezzel hatást gyakoroltak az intertextualitás mibenlétére. Továbbá a képlékenységet erősíti, ahogy a tömegkultúrában megváltoztak a közvetési lehetőségek, valamint előretörték az újabb médiumok, és átalakították a kultúrafogyasztást, vagy ahogy átformálta a medialitás az irodalomértelmezést, és a referencialitásról való leválászathatóságot is segítette a költészetben [például Borbély egy videoklip elemeit használja]. Ide tartozik az is, ahogy a színház jelenetszerűségét alkalmazva a mesterséges hatás egy valóságtól elkülönültséget kelt Márainál, így segítve a nyelv leválását, elkülönült működését. Emellett a beágyazott továbbgondolási lehetőség mellett a tanulmánykötet más kérdéseket is nyitva hagy explicit módon is, többek között például a nyelv képiségén történő túllépés lehetőségeit. Ehhez *A bőr alatt*

halovány árnyék című József Attila-vers sötét szobában élő láthatatlan oroszlánját hozza példaként, és ezzel egy olyan teret nyit meg a költészet vizsgálatához, amely még érdemben folytatható lenne, de *A jelölő visszahúzódása* fő kérdésének válaszához éppen elég az elméleti felvetés. A kötetnek nem az a célja, hogy kielégítően megválaszoljon minden kérdést a jelölés elhalványítása körül – ez a téma képlékenysége miatt talán lehetetlen is volna –, hanem annak lehetséges módjait térképezi fel és érinti. A tanulmányok fonását – a nyitva hagyott kérdések mellett – kérdésvetések és válaszok vezéreltetével irányítja folyamatosan.

A tanulmánykötet érzékenyen használja és építi fel teoretikus háttérrel a szavak jelentéstartalmát, explicit módon is felhívja a figyelmet a fogalmak kulturális és irodalmi összetettségére és beágyazottságára. A fogalmak felelősségteljes jelentéshasználatával a tudományos megszólalás a jelölő előrehúzóadását valósítja meg, de ez a – kötetet végig átható – filozófiailag és irodalomtudományosan stabilizált fogalomkeret juttat el ahhoz, hogy a nyelv jelölőszerepének elhalványulása érthetővé váljon. A kötet olvasója is felülírja magában például az eddig látszólag tudatlanul használt [Benjamin értelmezésében fellelhető] *szórákozás*(t) vagy [a Nancy által alkalmazott] *dolog* kifejezéseket. Az egész kötetben domináns a körülhatárolt és teoretikus fogalmakban való lehorgonyzás, ahogy ezt maga a címválasztás is mutatja: Paul de Man terminusa, a „jelölő visszahúzódása”.

A jelölő visszahúzódása bizik a befogadó műveltségében, de a szövegkontextusban könnyedén értelmezhetően alkalmazza a szakkifejezéseket, igényesen felépített, azonban nem túlbonyolított szintaktikai szerkezetekben képes átadni összetett gondolatokat egy alapvetően nem könnyű témában. Nyelv- és fogalomközpontú tanulmányok szerepelnek a kötetben, de ezt a terminológiát ellensúlyozzák, kiegészítik és kibontják az elképesztően érzékletes példák. A kultúratudományos, nyelvfilozófiai értelmezéseknél a megidézett vagy a gondolkodásba bevont szerzőktől szemléletes eseteket emel ki alátámasztásképpen, például illusztratív de Man szöveggéphasonlata a fikció mechanizmusához, illetve a heideggeri példa: a „nyelv túloldalának” megértéséhez a felvett telefon másik oldalán meg nem szóló hívó. A kötet szerzőjének szelekciója erőteljesen a képi és hétköznapi tapasztalatokat használó példákra vonatkozik, ami ellensúlyozza és stabilizáltan alátámasztja a kérdései megválaszolását. Az érthetőség mértékével vonja be a különböző szerzők szövegeit/ szövegrészeit, az allúziókat a szemléltetésbe. Olyan koherenciával építkezik, hogy nem maradnak fehér foltok a megértésben, az olvasó számára ismeretlen megidézések sem okoznak nehézséget a tudományos mozzanatláncolat követésében. Hasonló módon kezeli a szépirodalmi primer szövegeket: a különböző lírai vagy epikus művek tartalma is a poétikai jellemzők mellett az interpretációba gondosan beiktatott szemléltetéssel megfelelő közelségbe hozza az elsődleges szövegeket, pontosan annyira ismerteti, amennyire a mű és a tanulmány koherenciáját biztosítani szükséges, akkor is, ha egy tanulmányon belül több szöveg értelmezése kapcsolódik össze. Ugyan erőteljesen meghatározza a tanulmányokat a látványos részletekkel kontextusba fonás művelete, de az a tudományos fantázia, amely a válogatás ízlését is meghatározza, a tanulmányokat átfogó tematikus és szerkezeti kialakításban mutatkozik meg igazán, abban, ahogyan a vezérvonalak felépülnek a nyelvérzékeny tanulmányokban. [Eötvös]

ÁGOSTON ENIKŐ ANNA